

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ
імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

Римарович Ірина Олегівна

УДК 027:272-523.6-788]”16/17”

**Бібліотеки католицьких монастирів
Луцької/Луцько-Житомирської дієцезії
XVII–XIX століть:
історико-бібліотекознавчий аспект**

27.00.03 – книгознавство, бібліотекознавство,
бібліографознавство

РЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора історичних наук

Київ – 2025

Дисертацією є кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Робота виконана в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського, Національна академія наук України.

Офіційні опоненти:

доктор філологічних наук,
професор, академік НАН України
Радишевський Ростислав Петрович,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
завідувач кафедри полоністики

доктор історичних наук, професор
Папакін Георгій Володимирович,
директор Інституту української археографії
та джерелознавства
ім. М. С. Грушевського НАН України

доктор історичних наук, доцент
Яременко Максим Васильович,
Національний університет
«Києво-Могилянська академія»,
завідувач кафедри історії

Захист відбудеться «06» травня 2025 р. о 12.00 на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.165.01 із захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора (кандидата) наук у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського за адресою: 03039, м. Київ, Голосіївський проспект, 3.

Реферат розісланий «05»_квітня_2025 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради,
доктор політичних наук

М. Б. Закіров

Загальна характеристика роботи

Актуальність теми дослідження обумовлена тим, що історичні бібліотечні зібрання є важливим показником інтелектуального та культурного потенціалу суспільства, невід'ємною частиною культурного та освітнього процесу. Фонди монастирських бібліотек є віддзеркаленням інтелектуального життя і практичної діяльності орденських чернечих осередків. Вони демонструють ментальність епохи та духовність орденських спільнот, представляють характер підготовки, коло зацікавлень і знань їхніх членів (монастирського керівництва, викладачів, проповідників, новіціїв), віддзеркалюють функції, які виконувала бібліотека в монастирській життєдіяльності. Монастирські книгозбірні відігравали важливу роль у душпастирській, освітньо-виховній, літературній діяльності та науковій творчості членів чернечих спільнот. Історико-бібліотекознавчі дослідження монастирських книгозбірень дозволяють поглибити знання про історію та організацію давніх монастирських бібліотек, які нині є розпорошеними внаслідок історичних перипетій. Дослідження комплексів монастирських бібліотек надають відомості про тогочасну організацію та систематизацію бібліотечних фондів, склад і зміст книжкових зібрань і в такий спосіб характеризують стан бібліотек, рівень розвитку бібліотечної справи та тогочасну книжкову культуру, тим самим висвітлюючи аспекти книжкової культури в монастирському середовищі.

Разом з тим бібліотеки католицьких монастирів, які функціонували на етнічних українських землях, що входили до складу Російської імперії, й досі залишалися поза увагою вітчизняних дослідників. Вони фактично були виведені з культурного простору України, де впродовж віків існували інституції різних релігійних конфесій та вірувань, але сприймалися як щось інозроднє, «чуже» на історично православних українських теренах. Цей фрагмент історії монастирських бібліотек та книжкових зібрань католицьких монастирів є невід'ємною складовою історичного минулого України, отож дослідження його дозволить суттєво заповнити лакуни в історії книжкових колекцій та зібрань різного походження, включити їх у науковий та культурний інформаційний простір не лише України, а й країн, де поширена римо-католицька конфесія.

Тому розв'язання проблеми актуалізації, реконструкції історії й наукового опрацювання малодосліджених джерельних та книжкових комплексів католицьких монастирів, оцінки їх історико-культурологічного значення як окремого завдання історико-бібліотекознавчого та книгознавчого дослідження є актуальним завданням історичної науки, виконання якого заповнить лакуни в історії книгознавства та бібліотечної справи в Україні.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами: дослідження виконувалося в рамках науково-дослідних робіт Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського за темами: «Історія книжкової культури в Україні: дослідження книжкових, музичних, образотворчих,

картографічних пам'яток та історичних колекцій Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського» (2016–2018 рр., державний реєстраційний номер 0115U006868), «Атрибуція та експертиза як складова дослідження книжкових та інших бібліотечних пам'яток: основи теорії та практики» (2019–2021 рр., державний реєстраційний номер 0119U100216), «Українське книгознавство та книжкове пам'яткознавство: історія, теорія, практика» (2022–2024 рр., державний реєстраційний номер 0122U000433).

Мета дослідження: здійснити науково-бібліотекознавчу, історико-книгознавчу та бібліографознавчу реконструкцію історії, походження, складу й змісту фондів названих бібліотек та визначити історико-культурне значення католицьких монастирських книгозбірень XVII–XIX ст. Луцької/Луцько-Житомирської дієцезії як пам'яток духовної культурної спадщини доби Контрреформації на етнічних українських землях.

Реалізація зазначеної мети передбачає вирішення таких завдань:

- розглянути історіографію проблеми та ступінь дослідженості заявленої теми;
- сформувати повноцінну джерельну базу дослідження, виявити та опрацювати максимально широке коло нових джерел з історії католицьких бібліотек Луцької/Луцько-Житомирської дієцезії, охарактеризувати джерелознавчу базу дослідження;
- окреслити основні етапи історії монастирів та монастирських книгозбірень у кожному конкретному випадку, дослідити історію цих книгозбірень у контексті історії монастирів, яким вони належали;
- встановити джерела комплектування фондів та здійснити наукову реконструкцію складу бібліотек та їхніх колекційних зібрань шляхом виявлення примірників, які нині розпорошені й зберігаються в різних бібліотеках, архівах і музеях;
- дослідити соціокультурні та духовні зв'язки монастирів у тогочасному суспільстві з авторами книжок, меценатами, бонефакторами;
- представити книгознавчий аналіз складу і змісту монастирських бібліотечних фондів на основі рукописних документів та засадах попримірникового джерелознавчого дослідження стародруків та рідкісних видань, подати бібліографознавчу та бібліометричну характеристики складу зібрань;
- висвітлити організацію монастирських бібліотек, правила їхньої роботи, засади бібліографічного опрацювання літератури;
- визначити основні функції монастирських бібліотек, проаналізувати основні аспекти книжкової культури в монастирському середовищі;

- простежити долю книжкових фондів після закриття монастирів, визначити сучасні місця зберігання їх примірників та встановити найціннішу частину розпорошеної книжкової спадщини монастирів;
- здійснити оцінку історико-культурного значення колекцій та зібрань монастирських бібліотек, контактів чернечих осередків з духовною елітою, зв'язків з тогочасною системою освіти та з бібліотечною культурою Речі Посполитої, ролі монастирів у розвитку бібліотечної справи і книжкової культури в Україні.

Об'єктом дослідження є бібліотеки 12 католицьких монастирів, які функціонували на території Луцької, згодом Луцько-Житомирської дієцезії і належали до п'яти чернечих орденів: Ордену єзуїтів: Луцький єзуїтський колегіум (1604–1773), Острозький єзуїтський колегіум (1624–1773), Берестейський єзуїтський колегіум (1619–1773); Кременецький єзуїтський колегіум (1702–1773); Ордену тринітаріїв: Луцький тринітарський монастир (1717–1850), Берестецький тринітарський монастир (1689–1832), Теофіпольський тринітарський монастир (1741–1832); Ордену францисканців, відгалуження реформатів: Дедеркальський монастир францисканців-реформатів (1735–1891), Кременецький монастир францисканців-реформатів (1744–1807); Ордену босих кармелітів: Бердичівський монастир босих кармелітів (1636–1860), Вишнівський монастир босих кармелітів (початок 40-х рр. XVIII ст. – 1832); Ордену капучинів: Острозький монастир капучинів (1750–1832).

Предмет дослідження: з'ясування історико-бібліотекознавчих та книгознавчих аспектів історії та діяльності бібліотек; проведення наукової реконструкції історії, складу і тематичного змісту фондів монастирських книгозбірень, організації бібліотечної справи, джерелознавчого аналізу провенієнцій та маргінальних записів як важливого джерела історико-книгознавчих свідчень епохи; виділення найбільш цінного ядра бібліотечних колекцій, а також заповнення відповідних лакун в історико-бібліотекознавчому дослідженні монастирських книгозбірень Луцької/Луцько-Житомирської дієцезії, включення їх у науково-комунікаційний простір України.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють XVII–XIX ст.: від часу виникнення орденських осередків на теренах Луцької/Луцько-Житомирської дієцезії в контексті руху Контрреформації у лавах Римо-Католицької Церкви і до припинення їхньої діяльності у зв'язку зі скасуванням Товариства Ісусового в 1773 р., трьома поділами Речі Посполитої, що призвело до зміни державної приналежності частини історичних українських земель, на яких функціонували орденські осередки, і, відповідно до зміни статусу і ролі католицьких монастирів на цих теренах, звуження їхнього впливу на суспільне життя і врешті-решт їх закриття.

Географічний ареал дослідження обумовлений адміністративно-територіальними межами Луцької/Луцько-Житомирської дієцезії (1798–

1925). Історична територія дослідження за церковно-адміністративним устроєм Римо-Католицької Церкви в період із XVII ст. до кінця XVIII ст. становила територію Луцької, згодом Луцько-Житомирської (Луцької і Житомирської) дієцезії.

Методологічну основу дослідження становлять принципи історизму, наукової об'єктивності та системності. У роботі використано загальнонаукові методи аналізу, синтезу, індукції та дедукції та універсальні методи історичної науки: метод джерельної евристики; метод критики джерел – для перевірки й уточнення одержаного фактографічного матеріалу; структурно-типологічний – для класифікації книжок при книгознавчому аналізі складу і змісту бібліотечного фонду; квантативний – для здійснення бібліометричного аналізу бібліотечних фондів та їхніх тематичних груп; компаративний (порівняльно-історичний) – при порівняльному аналізі кількісного й тематичного наповнення монастирських бібліотек. Специфіка дослідження стародруків вимагала застосування вузькоспеціальних методів дослідження, зокрема бібліографічного методу – для ідентифікації видань, занотованих у рукописних каталогах та інвентарях; друкарського методу – для атрибуції дефектних примірників і контрафактних видань; палеографічного методу – для коректного опрацювання рукописних провенієнцій та маргіналій; філігранологічного – який у разі потреби за допомогою водяних знаків паперу надає можливість уточнити датування стародруків та історію видавничого процесу конкретного видання. У процесі проведення дослідження послідовно витримувався комплексний підхід в аналізі джерелознавчої бази, реконструкції історії монастирських книгозбірень, вивченні організації бібліотек та їхнього функціонування.

Наукова новизна отриманих результатів:

- вперше проведено наукову реконструкцію історії, складу і змісту книгозбірень 12 католицьких монастирів Луцької/Луцько-Житомирської дієцезії, проаналізовано та охарактеризовано інформаційну наповненість значного за обсягом масиву джерел, які висвітлюють історію монастирських книгозбірень,
- встановлено основні етапи історії та діяльності монастирів у контексті зв'язку з предметом дослідження;
- залучено до наукового обігу значну кількість нових архівних та книжкових джерел, проведено класифікацію джерел та здійснено археографічний опис рукописних документів (каталогів, інвентарів, сумаріїв книжок), які висвітлюють склад і зміст бібліотечних фондів;
- з'ясовано місця зберігання бібліотечних книжок/комплексів книжок у фондах сучасних бібліотек, архівів, музеїв; спеціальна увага приділена стародрукам і рідкісним виданням, що потрапили до фондів різних українських і зарубіжних інституцій;

- на основі попримірникового джерелознавчого аналізу бібліотечних примірників та їх провенієнцій встановлено походження різних бібліотечних фондів та їхня культурологічна цінність;
- висвітлено аспекти книжкової культури, що панувала в католицьких монастирях Луцької/Луцько-Житомирської дієцезії в XVII–XIX ст.;
- у контексті поняття «книжкова культура» висвітлено місце й роль бібліотек та збирацької діяльності монастирів;
- констатовано на базі порівняльного аналізу складу книжкових джерел зв'язок монастирів Луцької/Луцько-Житомирської дієцезії з книжковою культурою інших католицьких монастирів на теренах Речі Посполитої;
- доведено, що досліджені книгозбірні є історико-культурними пам'ятками доби Контрреформації на етнічних українських землях XVII–XVIII ст., які підлягають занесенню до Державного реєстру книжкових пам'яток України як такі, що створені на історичній території України.

Уточнено:

- основні історіографічні аспекти бібліотекознавчого дослідження книгозбірень католицьких монастирів в Україні;
- джерельну базу дослідження, проблеми її комплексності;
- тенденції організації бібліотечної справи та формування тематичного змісту фондів у католицьких монастирях на прикладі Луцької/Луцько-Житомирської дієцезії.

Набули розвитку:

- методичні засади комплексного підходу в бібліотекознавчих дослідженнях монастирських книгозбірень;
- дослідження історії та ролі бібліотек католицьких монастирів в Україні як складової культури України XVII–XIX ст.

Практичне значення одержаних результатів. Отримані у процесі дослідження результати включені в сучасні наукові комунікації, що має безпосереднє значення для подальшого вивчення історії книжкової культури на етнічних українських землях, історії бібліотечної справи та історії книги, історії Церкви на Правобережній Україні в XVII–XIX ст. Залучена значна кількість нових джерел дозволяє отримати нове знання в історії діяльності католицьких монастирів і детальніше окреслити історико-культурне значення їх бібліотечної спадщини. Стародруки та рідкісні видання сьогодні поповнюють комплекси історичних колекцій та книжкових зібрань, включаються в цифрові повнотекстові та бібліографічні ресурси бібліотечної

спадщини, що забезпечує вільний доступ до інформації дослідникам України та можливості широкого її використання дослідниками інших держав.

Результати використано при підготовці спеціалізованих навчальних курсів, підручників і навчальних посібників з бібліотекознавства та книгознавства, зокрема в навчальних програмах підготовки аспірантів.

Особистий внесок здобувача. Усі результати дослідження є одноосібним здобутком здобувача.

Апробація результатів дисертації.

Основні положення та результати дослідження оприлюднено на 41 науковій конференції, круглих столах, семінарах та наукових читаннях, з них міжнародні – 21, з них закордонні – 9: Міжнар. наук. конференція «Церковні бібліотеки: їх роль і функції в історії», (Банська Бистриця (Словаччина), 5–8 листопада 2007 р.), Міжнар. наук.-практ. конференція «Берестейські книгозбірні: проблеми і перспективи дослідження» (Брест (Республіка Білорусь), 29–31 жовтня 2008 р.), II Міжнар. наук. конференція «Libri recogniti: starodruki polskie w państwowych bibliotekach Rosji, Ukrainy, Białorusi i Litwy» (Краків-Новий Вішніч, 11–15 жовтня 2010 р.), Міжнар. наук. конференція «Losy i znaczenie dziedzictwa po klasztorach jezuickich skasowanych na obszarze Rzeczypospolitej Obojga Narodów oraz jego znaczenie dla powstania i działalności Komisji Edukacji Narodowej (w 240. rocznicę kasaty zakonu jezuitów i powstania KEN)» (Ярослав, 11–14 липня 2013 р.), Міжнар. наук. конференція «Losy i znaczenie dziedzictwa kulturowego po klasztorach skasowanych w Płocku oraz Mazowszu i ziemi Dobrzyńskiej» (Плоцьк (Польща), 5–7 червня 2014 р.), Міжнар. наук. конференція «Доля і значення культурної спадщини монастирів, скасованих на землях давньої Речі Посполитої та Шльонська, переданої Православній та Протестантській Церквам» (Янів Підляський–Серпеліце (Польща), 3–5 вересня 2015 р.), Міжнар. наук. конференція «Klasztor w nowej rzeczywistości (koniec XVIII – Początek XX w.)» (Пелплін (Польща), 15–18 вересня 2016 р.), Міжнар. наук. конференція «Polskie/polonijne dziedzictwo piśmiennicze w zbiorach zagranicznych: problematyka i warsztat badawczy, rezultaty i perspektywy badań» (Варшава, 25–26 травня 2017 р.), Міжнар. наук. конференція «Проблеми гармонізації традиційних і новітніх бібліотечно-інформаційних ресурсів» (Київ, 7–8 жовтня 2008 р.), Наук. конференції «Любартівські читання» (Луцьк, 27–28 березня 2009 р., Луцьк, 25–26 березня 2010 р., Луцьк, 1–2 квітня 2011 р., Луцьк, 30–31 березня 2012 р., Луцьк, 22–23 травня 2013 р., Луцьк, 22–23 травня 2014 р.), Наук. конференції «Острозькі наукові читання» (Острог, 27–28 вересня 2013 р., Острог, 22–24 вересня 2016 р.), Міжнар. наук. конференція «Бібліотечно-інформаційний комплекс у контексті розвитку суспільства знань», (Київ, 6–7 жовтня 2009 р.), Наукові читання, присвячені пам'яті князя В. К. Острозького (Острог, 26–27 лютого 2010 р., Острог, 24–25 лютого 2012 р.), Всеукраїнська наук.-практ. конференція «Історична Волинь і проблеми духовного відродження України» (Рівне, 14–15 вересня 2010 р.), IV Міжнар. наук.-практ. семінар «Розмаїття культур: історія і соціально-комунікативна природа Книги» (Харків-Полтава, 12–15 квітня

2011 р.), Міжнар. наук. конференції «Бібліотека. Наука. Комунікація» (Київ, 6–8 жовтня 2015 р., Київ, 4–6 жовтня 2016 р., Київ, 6–8 жовтня 2020 р., Київ, 5–6 жовтня 2021 р., Київ, 3–5 жовтня 2023 р.), Наук. конференція «Волинська книга: дослідження і колекціонування» (Острог, 11 грудня 2015 р.), Наук. семінар «Джерела з історії бібліотек чернечих осередків Речі Посполитої: типи, методи дослідження та їх результати» (Львів, 12 грудня 2017 р.), IV Міжнар. книгознавчі читання «Стародруки і рідкісні видання в університетській бібліотеці» (Одеса, 2–3 жовтня 2019 р.) та інші.

Публікації. Основні результати дослідження висвітлено в 49 публікаціях, з них 15 – у наукових фахових виданнях України, 6 – у закордонних виданнях, зокрема 5 – у виданнях, включених до міжнародних наукометричних баз Scopus та Web of Science; 23 – у збірниках матеріалів міжнародних і всеукраїнських наукових та науково-практичних конференцій, 5 публікацій: бібліографічна монографія, книгознавче дослідження, 2 розділи у двох колективних монографіях, стаття, додатково відображають наукові результати дослідження.

Структура і обсяг дисертації підпорядковані розкриттю заявленої теми та системному, логічному й цілісному висвітленню дослідженого матеріалу та одержаних висновків. Дисертаційна робота складається з анотації (українською і англійською мовами) зі списком публікацій, в яких викладено основні результати дослідження, переліку умовних скорочень, вступу, чотирьох розділів (41 підрозділу), висновків, додатку, до якого включено список публікацій за темою дисертації. Повний обсяг дисертації – 534 сторінки, основний текст викладений на 454 сторінках. Список використаних джерел та літератури містить 388 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, сформульовано мету та завдання роботи, вказано наукову новизну результатів проведеного дослідження, окреслено зв'язок роботи з науковими темами, в рамках яких було виконано роботу, визначено об'єкт і предмет дослідження, вказано його методологічний інструментарій, теоретичне і практичне значення отриманих результатів. Представлено відомості про апробацію дослідження в доповідях на наукових конференціях і семінарах, у публікаціях у фахових виданнях. Описано структуру роботи.

Перший розділ **«Історіографія дослідження та його джерельна база»** складається з 13 підрозділів. У першому підрозділі проаналізовано інформативну наповненість друкованих історичних та бібліотекознавчих праць, які дотичні історії досліджених книгозбірень. Вагомий внесок у дослідження книгозбірень католицьких монастирів Речі Посполитої зробили польські та литовські книгознавці й бібліотекознавці Й. Гвюздзік, Л. Гжебень, В. Ф. Муравець, А. Пацевічус, І. Петшкевіч, М. Підлипчак-Масрович. Хоча їхні праці не торкаються історії монастирських бібліотек

Луцько-Житомирської дієцезії, проте демонструють методичні підходи в історико-бібліотекознавчих дослідженнях монастирських книгозбірень, насичені багатим фактологічним матеріалом, що є вагомим підґрунтям для подальших досліджень у галузі історичного бібліотекознавства.

Інформація про документальні джерела, дотичні історії заявлених бібліотек, міститься в капітальній бібліотекознавчій праці польської дослідниці У. Пашкевич «Cathalogus cathalogorum» (Варшава, 2015).

В історико-бібліотекознавчих дослідженнях книгозбірень католицьких монастирів на етнічних українських землях треба відзначити дисертацію українського науковця Н. Лоштина «Бібліотеки монастирів Львівської латинської митрополії XIV–XVIII ст.: книгознавчі аспекти», в якій на базі джерелознавчого дослідження інвентарів книгозбірень 11 католицьких монастирів Львівської архідієцезії та Перемишльської дієцезії визначається роль і значення цього виду історичного джерела в історико-книгознавчих та історико-бібліотекознавчих дослідженнях, демонструються методичні засади наукового опрацювання рукописних бібліотечних інвентарів та їхній джерелознавчий потенціал.

Український історик О. Дух у своїй публікації «Ліквідація унійних і римо-католицьких монастирів в Російській імперії та доля їх бібліотек (кінець XVIII – XIX ст.)» в контексті внутрішньополітичної ситуації в російській державі представляє картину ліквідації католицьких монастирів на етнічних білоруських та українських землях, що входили тоді до складу Російської імперії. Автор описує переміщення окремих книгозбірень після ліквідації монастирів до інших інституцій і в загальних рисах торкається зокрема й історії бібліотек Острозького та Кременецького єзуїтських колегіумів, Бердичівського й Вишнівецького монастирів босих кармелітів. Бібліотеки луцьких тринітаріїв, дедеркальських і кременецьких реформатів ним згадується побіжно.

Серед вітчизняних дослідників, публікації яких висвітлюють окремі факти історії монастирських книгозбірень Луцької/Луцько-Житомирської дієцезії, треба назвати оглядові статті української бібліотекознавиці Є. Колесник про бібліотеки Кременецького єзуїтського колегіуму та Бердичівського монастиря босих кармелітів в її роботі, присвяченій книжковим колекціям Центральної наукової бібліотеки УРСР (тепер Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського), статті О. Карліної, А. Кирилук, Ю. Шемети, присвячені книгозбірні Луцького єзуїтського колегіуму (О. Карліна), інформаційному потенціалу інвентарів книгозбірень монастирів Луцько-Житомирської дієцезії (О. Карліна, А. Кирилук), огляду історії книгозбірні Луцького тринітарського монастиря (А. Кирилук) та стародрукам острозької єзуїтської бібліотеки з суперекслібрисами А. А. Острозької (Ю. Шемета).

Стислі відомості та згадки про досліджені бібліотеки є в загальних історико-бібліотекознавчих оглядах, до яких належать праці польських авторів Ф. Радзішевського та Е. Хвалевіка. Окремі факти з історії досліджених монастирських бібліотек викладено в історико-краєзнавчих

розвідках про Волинь XIX – початку XX ст. (Я. М. Гіжицький, С. Кардашевич, Т. Є. Стецький) та мемуарній літературі XIX ст. (Ю. Крашевський, О. Левицький). Огляд бібліотекознавчих публікацій, в яких фігурують книгозбірні католицьких монастирів Луцької/Луцько-Житомирської дієцезії, засвідчує, що досліджені бібліотеки не були об'єктами спеціального комплексного історико-бібліотекознавчого вивчення, а бібліотекознавчі публікації про них мають фрагментарний характер і висвітлюють окремі факти з історії бібліотек.

Біографічний аспект дисертаційного дослідження спирається на геральдично-генеалогічні праці А. Бонецького, В. Двожачека, Ю. Дуніна-Борковського, П. Малаховського, К. Несецького, С. Уруського, «Polski słownik biograficzny», «Encyklopedię szlachecką», «Encyklopedię wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995». Відомості про окремі екслібриси та суперекслібриси, пов'язані з фондами досліджених монастирських книгозбірень, опубліковані у працях литовських і польських книгознавців: В. Вітига, В. Кізараускаса, М. Сіпайло, М. Цубжинської-Леонарчик.

Науково-бібліографічні описи стародруків з фондів монастирських бібліотек Луцької/Луцько-Житомирської дієцезії у складі інших сучасних книгозбірень репрезентовані в каталогах, укладених З. Вишньовською, Б. Зданевичем, І. Качур, С. та О. Позіховськими, М. Спандовським, А. Франчик-Цеглою, М. Шамрай.

Другий – тринадцятий підрозділи послідовно висвітлюють історіографію кожної з 12 бібліотек, характеризують інформативність різного виду бібліотекознавчих публікацій, пов'язаних з дослідженими монастирськими книгозбірнями, містять аналіз джерельної бази, на якій ґрунтується історико-бібліотекознавче дослідження.

Уперше залучено до наукового обігу комплекс документів XVIII–XIX ст., які стосуються книжкових фондів, бібліотечної діяльності та бібліотечних приміщень книгозбірень Острозького монастиря капуцинів, Дедекальського монастиря реформатів, Бердичівського та Вишнівецького кармелітанських монастирів, Луцького та Берестецького тринітарських монастирів, а також документи книгозбірень Луцького, Острозького, Берестейського та Кременецького єзуїтських колегіумів, створені після припинення діяльності осередків Товариства Ісусового і датуються кінцем XVIII ст. та XIX ст.

У розділі представлено джерелознавчу базу дослідження та зроблено археографічний опис архівних документів, що мають відомості про книжкові фонди та бібліотечні приміщення монастирських книгозбірень і нині зберігаються в архівних та бібліотечних установах України, Польщі й Білорусі: Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Центральному державному історичному архіві України, м. Київ, Державному архіві міста Києва, Державному архіві Житомирської області, Ягеллонській бібліотеці (Краків), Державному історичному архіві Білорусі (Мінськ), Центральному науковій бібліотеці імені Якуба Коласа АН

Білорусі (Мінськ). На основі джерелознавчого аналізу опрацьованих документів обґрунтовано і запропоновано терміни для назв цих документів, які б віддзеркалювали різницю й особливості форми інформації про бібліотечний фонд: каталог, інвентар, сумарій бібліотечних книг, список.

На фактографічному документальному матеріалі висвітлено принципи бібліографування книжок у монастирських книгозбірнях. Як засвідчив джерелознавчий аналіз архівних документів, «затверджених» правил укладання бібліографічних описів не було, але завжди в тій чи іншій формі нотувалося ім'я автора, назва книги, місто видання, рік і формат. Названі обов'язкові елементи бібліографічного опису, акуратність бібліографічних записів, зафіксовані дефектність примірників та комплектність багатотомних видань загалом розкривають один з аспектів книжкової культури монастирів досліджених книгозбірень, який стосується бібліографічного опрацювання літератури та організації бібліотечного фонду.

Щодо другого компонента джерельної бази дисертаційного дослідження, яким є стародруки монастирських бібліотек, то *de visu* було опрацьовано понад 7800 од. зб. Виявлення бібліотечних примірників було проведено в семи бібліотеках, двох архівах і трьох музеях України, Польщі та Литви. В Україні: в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського, Національній історичній бібліотеці України, Науковій бібліотеці імені М. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Львівській національній науковій бібліотеці імені Василя Стефаника; в архівах: Центральному державному історичному архіві України, м. Київ, Державному архіві Волинської області (Луцьк); в музеях: Музеї книги та друкарства м. Острога, Музеї Національного університету «Острозька академія», Державному педагогічному музеї (Київ). У Польщі: в Бібліотеці Національного закладу імені Оссолінських (Вроцлав), Національній бібліотеці Польщі (Варшава). У Литві: в Бібліотеці Вільнюського університету.

Другий розділ **«Історична доля монастирських книгозбірень, їх організація та бібліометрична характеристика фондів»** складається з шести підрозділів. У першому підрозділі викладено методичні засади історико-бібліотекознавчого дослідження монастирських книгозбірень із залученням наукових принципів та підходів методології історичної науки. Методичні засади передбачають наступні кроки в історико-бібліотекознавчому дослідженні монастирської бібліотеки: визначення адміністративно-територіальної та адміністративно-церковної приналежності монастиря; реконструкція історії бібліотеки в контексті історії монастиря, якому вона належала, окреслення основних віх її історії; з'ясування місць зберігання бібліотечних книжок/комплексів книжок у фондах сучасних бібліотек, архівів, музеїв; проведення книгознавчого аналізу складу і змісту бібліотечного фонду, що включає в себе такі показники: хронологічні рамки, мовну характеристику, географію видань, друкарні, тематичний склад фонду; на основі аналізу рукописних каталогів, інвентарів та сумаріїв книжок монастирської бібліотеки висвітлити організацію фонду, його довідковий

апарат, принципи бібліографування книжок, процес книговидачі, характерні бібліотечні шифри, що разом ілюструють аспекти книжкової культури, пов'язані з бібліографічним опрацюванням літератури та організацією книжкового фонду; при наявності джерел подати опис бібліотечного приміщення, що віддзеркалює такий аспект книжкової культури, як зберігання книжкового фонду; за можливості зібрати відомості про бібліотекарів книгозбірні, що може доповнити інформацію про статус цієї посади в монастирському колективі; визначити джерела комплектування фонду: закупівлі, дарування, вклади, спадщина, обмін; представити джерелознавчу характеристику різного виду провенієнцій бібліотечних примірників і на її основі висвітлити зв'язки монастиря з авторами творів, меценатами, благодійниками та іншими монастирями, продемонструвати розповсюдження й побутування тих чи інших видань у монастирському середовищі, насамперед творів авторів духовного сану.

Другий – шостий підрозділи присвячено історії бібліотек за їхньою приналежністю до відповідних чернечих орденів. Усі чернечі осередки, яким належали 12 досліджених книгозбірень, постали в історичну добу, яка в історіографії визначається як доба Контрреформації, коли виникла потреба в реформуванні церковної системи Римо-Католицької Церкви з метою її удосконалення, пристосування до соціальних і політичних викликів та посилення своїх позицій в європейському суспільстві, що призвело зокрема й до різкого збільшення кількості чернечих осідків. У цей час відбувається реформування деяких католицьких чернечих орденів з метою повернення *ad fontes*, наприклад, Ордену кармелітів, від якого відокремився Орден босих кармелітів, Ордену тринітаріїв, з якого відділилися босі тринітарії, Ордену братів менших св. Франциска, з якого постали францисканці-реформати та капучини, і виникнення нових – наприклад, Ордену єзуїтів.

З метою чіткішого представлення особливостей кожного з чернечих осередків, що так чи інакше віддзеркалювалися в їхніх книжкових фондах, у розділі подано інформацію про заснування орденів, до яких вони належали, та їхніх засновників, час появи їхніх представників на землях Речі Посполитої, адміністративну структуру, орденські осідки на українських теренах, формальні атрибути орденів: гасла та емблеми, одяг, імена найвідоміших святих, які вийшли з лав цих орденів, основи духовного життя орденських спільнот.

Долі монастирських книгозбірень тісно пов'язані з долями їхніх конвентів. Переломними моментами в історії досліджених бібліотек стали наступні події: касація Товариства Ісусового 1773 р. (закриті Луцький, Острозький, Берестейських та Кременецький єзуїтські колегіуми); поділи Речі Посполитої у другій половині XVIII ст., поразки двох польських повстань на теренах Російської імперії: листопадового повстання 1830–1831 рр. та повстання 1863 р., що призвело до масового закриття католицьких монастирів у 1832 р. та закриття католицьких монастирів у другій половині XIX ст. в Російській імперії, зокрема й у Луцько-Житомирській дієцезії. Тут найпершим, не рахуючи єзуїтські колегіуми, було

закрито Кременецький монастир отців реформатів 1806/1807 рр. У 1832 р. скасовано Вишнівецький монастир босих кармелітів, Берестецький і Теофіпольський тринітарські монастирі, Острозький капуцинський монастир. У 1850 р. було скасовано Луцький тринітарський монастир, 1866 р. – Бердичівський монастир босих кармелітів. Дедекальський реформатський монастир проіснував до 1891 р.

Для кожної з монастирських бібліотек на документальній основі проведено реконструкцію її історії в контексті діяльності монастиря, якому вона належала, висвітлено джерела формування фондів (дарування, заупи, спадок, обмін) та їх міграцію, представлено бібліометричну характеристику фондів (обсяг, хронологічні параметри, мовна характеристика), їх організацію (систематизація фонду, бібліотечні шифри, умови зберігання), сучасні місця знаходження стародруків досліджених книгозбірень.

Бібліометрична інформація про обсяг бібліотечних фондів, отримана з рукописних джерел, та відомості про сучасні місця зберігання бібліотечних примірників у дисертації представлені у 18 таблицях.

Основними джерелами комплектування фондів досліджених книгозбірень (як зрештою всіх монастирських бібліотек) були дарування, заупи, спадок від світських осіб і представників чернечої спільноти. Книги для монастирів купувалися з ініціативи та розпоряджень провінційного й монастирського керівництва. Примірники могли надходити з одних монастирів до інших, як правило, з давніших кляшторів до молодших, або від головного монастиря, під опікою якого знаходився менший осідок. Серед єзуїтських колегіумів і резиденцій відбувалося централізоване розповсюдження видань єзуїтських друкарень. З охоплених дослідженням монастирських книгозбірень тільки Бердичівський монастир босих кармелітів мав власну друкарню, тож його бібліотека досить активно поповнювалася її друкованою продукцією. Бердичівські друки в різній кількості були й у фондах книгозбірень інших монастирів.

Опрацьовані документи несуть надзвичайно скупі інформацію про постаті монастирських бібліотекарів. Зафіксовано імена двох бібліотекарів Луцького єзуїтського колегіуму – Йоан Гиблич та Йоан Костецький (XVII ст.), двох бібліотекарів Бердичівського кармелітанського монастиря – Якуб від св. Бібіани та Августин від Непорочного Зачаття Найсвятішої Діви Марії Куницький (XVIII ст.), одного бібліотекаря Берестецького тринітарського монастиря – Норберт від св. Йосифа Підвисоцький (XVIII ст.).

Аналіз документів, де описуються бібліотечні приміщення, засвідчує, що приділялася пильна увага оформленню бібліотечної зали, пов'язана з усвідомленням ролі бібліотеки в діяльності монастиря, та у традиційному ставленні до Книги як джерела духовності і носія знань. Цей факт може бути ще одним свідченням книжкової культури в монастирському середовищі.

Унаслідок евристичної роботи з фондами та опрацювання друкованих каталогів з попримірниковим описом стародруків різних сучасних бібліотек одержано інформацію про сучасні місця зберігання примірників досліджених

книгозбірень: в Україні – Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, Національна історична бібліотека України, Наукова бібліотека імені М. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Державний педагогічний музей у Києві, Центральний державний історичний архів України, м. Київ, Львівська національна наукова бібліотека імені В. Стефаника, Музей Національного університету «Острозька академія», Музей книги та друкарства м. Острога, Державний архів Волинської області (Луцьк); за кордоном: у Литві – Бібліотека Вільнюського університету; у Польщі – Бібліотека Національного закладу імені Оссолінських (Вроцлав), Національна бібліотека Польщі (Варшава), Музей-Замок у Ланьцуті, Бібліотека Монастиря бонефраторів у Кракові; у Білорусі – Національна бібліотека Республіки Білорусь (Мінськ); в Італії – Бібліотека Папського колегіуму в Римі. Найбільші відомі частини досліджених бібліотек нині зберігаються у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського – Острозького та Кременецького єзуїтських колегіумів, Бердичівського та Вишнівецького монастирів босих кармелітів, та Державного архіву Волинської області – Луцького єзуїтського колегіуму.

На основі відомостей рукописного каталогу та бібліотечних примірників, в яких вказувався рік надходження книги у фонд чи рік її запису до бібліотечного каталогу, вдалося прослідкувати інтенсивність комплектації фонду книгозбірні Острозького єзуїтського колегіуму по роках. У розділі на фактологічному матеріалі проілюстровано такий аспект книжкової культури, як зберігання та організація бібліотечного фонду.

Третій розділ **«Склад і зміст фондів монастирських книгозбірень»** складається з дев'яти підрозділів. У першому підрозділі обґрунтовано мету книгознавчого дослідження складу і змісту фондів монастирських бібліотек. Вказано, що монастирська бібліотека віддзеркалювала діяльність чернечих осередків, яка випливала із завдань, що постали перед орденами, і полягала в поширенні і зміцненні позицій католицизму на історично православних українських землях та задоволенні духовних потреб населення римо-католицької конфесії. Однак монастир, попри обмежені контакти із «зовнішнім», світським, світом, не був герметично замкнутим простором. Він був не лише ідеологічною інституцією, але й економічним осередком, який вів господарську діяльність, навчальним закладом, де функціонували школи для світської молоді; культурним центром, бо при монастирі могли діяти скрипторії чи друкарня, створювалися наукові праці й літературні твори, утримувалася музична капела, працювали висококваліфіковані митці у сфері образотворчого мистецтва й архітектури. Склад і зміст бібліотечного фонду дає змогу прослідкувати один з каналів комунікації монастирських общин зі світським соціумом через друковане слово, яке зберігало і несло знання, виховувало паству, ілюструє поширення і побутування видань нерелігійної тематики, зокрема медичної, астрономічної, гуманістичної, у Волинському регіоні українських земель.

У підрозділах два – дев'ять представлено тематичну, хронологічну і мовну характеристику бібліотечних фондів. Тематичний репертуар

стародруків монастирських книгозбірень розглядається за галузями знань та видами видань, що дає можливість представити узагальнюючу книгознавчу характеристику книжкового комплексу досліджених бібліотек. Акцентовано увагу на літературі релігійної тематики, виданнях з філософії, до складу якої в ті часи входили природничі науки – астрономія, географія, фізика, хімія; математичних працях і сферах діяльності тісно пов'язаних з математикою – архітектура, фортифікація, військова справа; проаналізовано склад медичних і ботанічних видань, наявність творів античних авторів, історичних праць, які висвітлюють події світської і церковної історії, видань про державу і право, що охоплювали політичну та юридичну тематику, філологічні й мовознавчі праці, включаючи словники, граматики й розмовники різних мов; заборонені Римською курією книжки.

Використовуючи термін «книгозбірна» до всіх книжок, які знаходилися у стінах монастирів, за місцями зберігання та метою використання виокремлюються наступні групи книжок: головна бібліотека, книжки в костелі та захристії, книжки в рефектарії, книжки в інфермерії, книжки в костельному хорі та музичній бурсі, бібліотеки викладачів різних предметів у класах новіціату та школах для світської молоді при монастирях. У розділі проаналізовано не тільки тематичний репертуар книг у головних бібліотеках монастирів, але й книги, які знаходилися в захристіях, монастирських аптеках, рефектаріях, де виконували свою утилітарну функцію.

Варто підкреслити, що обрана в дисертації систематизація викладу інформації про склад і зміст бібліотечних фондів не завжди співпадає з тематичною систематизацією фондів, зафіксованою в рукописних джерелах. Наприклад, агіографічна література не виділялася в рукописних каталогах та інвентарях в окремий тематичний розділ. Вона включалася зазвичай у розділи «Церковна історія», «Аскетика», «Моральна теологія». Твори античних авторів, тісно пов'язані з такими галузями знань як філологія, філософія, теологія, історія, в рукописних документах бібліографічно описані в тематичних розділах «Філософія», «Історія», «Ораторське мистецтво», «Медицина», «Давня література», «Поети», «Політика».

Незалежно від обсягу фонду в усіх бібліотеках домінувала теологічна література і видання релігійної тематики, які представляли видання Біблії, коментарі до неї, твори Отців Церкви, праці з догматичної, моральної, полемічної теології, катехізиси, аскетичні твори, агіографічна література, богослужбові книги, молитовники, проповіді. Книгознавчий аналіз фондів за архівними документами засвідчив, що вагому частину книгозбірень становили проповіді авторів різних католицьких чернечих орденів: єзуїтів, домініканців, августиніанців, францисканців різних відгалужень Ордену братів менших. У найбільшій кількості зафіксовано проповіді представників Товариства Ісусового. У значно меншій кількості були в наявності проповіді тринітаріїв і капуцинів. Траплялися й видання проповідей представників Ордену василіян. Зазвичай у бібліотечних каталогах, інвентарях, сумаріях у тій чи іншій формі структурно виділялися проповіді латинською мовою і проповіді польською мовою. Як засвідчують архівні документи, основна

кількість проповідей, що зберігалися в бібліотеках, написана польською мовою і датується XVIII ст.

У фондах усіх досліджених бібліотек зберігалися «заборонені книжки» – «*libri prohibiti*». Одержана інформація про цю групу книг знаходиться в залежності від збереженої документальної бази і торкається як кількості, так і змісту видань. Документи фіксують таку наявність «заборонених» видань у монастирських книгозбірнях: у Берестейському єзуїтському колегіуму – 49, у Бердичівському кармелітанському монастирі – 41, у Дедеркальському реформатському монастирі – 18, у Луцькому тринітарському монастирі – 15, у Вишнівецькому кармелітанському та Острозькому капуцинському монастирях – по 8, у Берестецькому тринітарському монастирі – 7. Факти засвідчують, що до групи «заборонених книг» включали твори протестантських авторів та ренесансних гуманістів, праці православних письменників, видання, які тематично були пов'язані з окультизмом, магією та демонологією.

В обов'язковому порядку в монастирських книгозбірнях знаходилися видання нормативно-регламентуючих документів, якими керувалися у своїй діяльності орденські осередки: статuti орденів, правила чернечого життя, постанови орденських та провінційних капітул, збірки постанов Римської курії.

У фондах досліджених книгозбірень за хронологією перше місце посідають видання XVII ст., на другому місці – видання XVIII ст., на третьому – видання XVI ст. Документи засвідчують рідкісність у бібліотечних фондах видань інкунабульного періоду книгодрукування.

Основною мовою бібліотечних примірників була латинська. Друге місце посідала польська мова, якою надруковані в основному видання XVIII ст. В незначній кількості у фондах були книги німецькою, французькою, італійською, іспанською мовами. Трапляються відомості про одиничні примірники, надруковані грецькою, гебрайською, угорською, чеською, церковнослов'янською мовами.

У бібліотечних фондах була широко представлена продукція західноєвропейських друкарень. Каталоги та інвентарі деяких книгозбірень фіксують понад 90 назв європейських міст, де були надруковані бібліотечні примірники. Серед видань XVI–XVII ст. кількісно переважають видання друкарень Антверпена, Аугсбурга, Венеції, Кельна, Ліона, Парижа, Страсбурга. У монастирських книгозбірнях знаходилися видання провідних європейських видавничих фірм – Плантенів, Ельзевірів, Етьсенів. Серед друкарень Речі Посполитої кількісно перші місця обіймала продукція офіцин Кракова, Варшави та Вільнюса. Серед католицьких друкарень на етнічних українських землях перед вели друкарні Львова й Перемишля.

У другій половині XVIII – першій половині XIX ст. на теренах Луцько-Житомирської дієцезії функціонували дві друкарні католицьких монастирів: Бердичівського монастиря босих кармелітів (1758–1844) та Луцького домініканського монастиря (1787–1836). На документальній основі висвітлено розповсюдження видань названих друкарень у фондах

досліджених бібліотек. У книгозбірні Бердичівського монастиря зафіксовано 189 примірників бердичівських друків, у Вишнівецькому монастирі – 20 примірників, у Дедеркальському монастирі реформатів – 5 примірників, у Кременецькому монастирі реформатів – 4 примірники, у луцьких тринітаріїв – 5 примірників, у берестецьких тринітаріїв – 3 примірники, у теофіпольських тринітаріїв – 2 примірники, а в острозьких капучинів – 1 примірник. Факти засвідчують значно меншу кількість видань луцької домініканської друкарні у фондах досліджених бібліотек, що можна пояснити меншими видавничими потужностями луцької офіцини в порівнянні з бердичівською. У книгозбірнях бердичівських кармелітів та острозьких капучинів зафіксовано по три луцьких видання, а в луцьких і берестецьких тринітаріїв – по одному.

Археографічна робота з документами дала можливість ввести в науковий обіг інформацію, дотичну розповсюдженню медичної літератури в монастирському середовищі на українських землях, яка залишалася поза увагою вітчизняних істориків медицини. На документальній основі зафіксовано, що у книгозбірні Острозького колегіуму знаходилося 63 видання медичної тематики включно з ботанічними атласами, які представляли праці 47 лікарів і фармакологів; у бердичівській кармелітанській бібліотеці в 1781 р. медичний відділ налічував 69 позицій; у бібліотеці вишнівецьких кармелітів у 1799 р. занотовано 20 назв видань медичної тематики; у книгозбірні луцьких тринітаріїв у 1799 р. тематичний розділ «Медицина» вміщував 31 назву медичних видань; а у книгозбірні берестецьких тринітаріїв у 1799 р. зафіксовано 55 видань медичної тематики. Фактологічний матеріал може бути використаний для подальших досліджень в галузі історії медицини.

У дев'ятому підрозділі вперше на основі джерелознавчого аналізу провенієнцій монастирських примірників, рукописних бібліотечних каталогів та інвентарів зібрано, книгознавчо проаналізовано і представлено відомості про розповсюдження в досліджених книгозбірнях творів чотирьох представників релігійного письменства XVIII ст.: єзуїтів письменника-полеміста Г. Генделя (1657–1727) та сходознавця Ю. Т. Крусинського (1675–1757), теолога, філософа, історика реформата С. Ключевського (1714–1776) і аскетико-девоційного письменника й проповідника кармеліта М. Рубчинського (1707–1794). Латиномовні тексти авторських дарчих записів Г. Генделя і Ю. Т. Крусинського на бібліотечних примірниках та їхні переклади оформлено у вигляді двох таблиць. Одержані факти засвідчують популярність та попит на їхні твори в орденських осередках.

Четвертий розділ **«Провенієнції та маргінальні записи монастирських стародруків як джерело до історії побутування видань та формування бібліотечних фондів»** складається з 13 підрозділів. У першому підрозділі викладено теоретичні засади наукового дослідження провенієнцій та маргіналій, обґрунтовано важливість їх джерелознавчого аналізу в історико-книгознавчих та історико-бібліотекознавчих студіях. Спираючись на результати практичної роботи зі стародруками монастирських

книгозбірень, запропонована видова класифікація власницьких книжкових знаків, рукописних провенієнцій з урахуванням форми і змісту записів, часу їх написання, відомостей про міграції примірників та зв'язків монастирів з бонефакторами.

Рукописні провенієнції стародруків розглядаються як сегмент маргіналій і одночасно складова провенієнцій, до яких включають ще екслібриси різного виду (гербові, шрифтові, вензелеві, сюжетні) і техніки виконання (друковані, гравіровані, конгревні), суперекслібриси, печатки, давні бібліотечні шифри. Вони несуть інформацію про приналежність стародруку в минулому певній особі чи інституції і є документальною основою для бібліографічної, а часом і фізичної реконструкції давньої бібліотеки або її фрагмента.

На ґрунті джерелознавчого аналізу рукописних провенієнцій стародруків досліджених бібліотек запропоновано варіант їхньої систематизації за видовими ознаками та ступенем зв'язків власника з книгою. До першої, кількісно найбільшої групи включено власницькі записи констатуючого характеру про приналежність книжки до конкретної монастирської бібліотеки. До другої групи віднесено поширені записи наративного характеру, в яких висвітлюються спосіб і обставини надходження книжок у власність особи чи інституції. В цій групі чітко виокремлюються: дарчі, донаційні, вкладні записи, записи, що засвідчують успадкування монастирем книжок після смерті їхнього користувача духовного сану або передачу книжок монастирю за розпорядженням померлої світської особи, купівельно-цінові записи. Третю групу формують давні рукописні шифри бібліотек, які віддзеркалюють схему розміщення бібліотечного фонду, та позначки, що вказують на тематичну систематизацію фонду (якщо такі є у книжці). Четверту, найменш чисельну групу складають записи про виготовлення книжкових оправ, ремонт книжок та вартість цієї роботи.

По відношенню до конкретної досліджуваної книгозбірні провенієнційні записи її примірників систематизуються в такі групи: 1) власницькі записи, які засвідчують походження книжок з фондів досліджуваної книгозбірні; 2) власницькі записи, які інформують про власника примірника (особу чи інституцію), в кого перебував він до того, як опинився в досліджуваній бібліотеці; 3) власницькі записи, які вказують бібліотеки (приватні, монастирські, громадські), до яких потрапив примірник після припинення діяльності досліджуваної бібліотеки або з інших причин, внаслідок яких його було вилучено з її фондів.

З метою більш чіткої градації провенієнцій у процесі джерелознавчих досліджень, запропоновано виокремлювати провенієнції 1-го порядку – ті, які фіксують першого власника (особу чи інституцію) примірника після виходу у світ книжки, провенієнції 2-го порядку – ті, які інформують про наступних власників примірника, до яких він перейшов безпосередньо від першого власника, або дедуктивним методом їх можна вважати документально підтвердженими наступними власниками (подані у

хронологічній послідовності); провенієнції 3-го порядку – ті, які оповідають про надходження примірника в установи, що утворилися і функціонували після жовтневої революції 1917 р. Відомості, які подають провенієнції 3-го порядку, відіграють важливу роль у реконструкції історії бібліотек та бібліографічній реконструкції їхніх фондів, є дороговказами в евристичній роботі із сучасними бібліотечними фондами.

Спираючись на широку доказову базу, окреслено такі основні функції, які виконують провенієнції в історико-бібліотекознавчих та історико-книгознавчих дослідженнях: *функцію документа*, який фіксує факт існування бібліотеки чи факт володіння книжкою; *функцію інструменту* при віртуальній чи реальній реконструкції бібліотечного фонду або його фрагмента; *функцію дороговказу* на шляху міграцій бібліотечних примірників та шляхів комплектації бібліотек різного рангу; *функцію фактографічного джерела* в дослідженні соціокультурної ролі того чи іншого видання твору чи наукової праці; *функцію джерела для мікроісторії*, яке суттєво може доповнити й поглибити знання про історію того чи іншого історичного періоду, адміністративно-територіального регіону, про представників різних соціальних верств суспільства.

Час написання досліджених маргіналій охоплює XVI–XVIII ст. Основна кількість записів датується XVIII ст. Досліджені стародруки містять у собі також провенієнції XIX–XX ст., які висвітлюють подальшу долю примірників. Практично всі записи, що стосуються монастирських книгозбірень, зроблено латинською мовою. Зазвичай провенієнції про приналежність примірника бібліотеці вміщено на титульних аркушах. Трапляються маргіналії і на форзацах та зворотах титульних аркушів. Практично відсутні маргіналії у формі посторінкових записів, які часто містять у собі кириличні стародруки.

Другий – тринадцятий підрозділи присвячені джерелознавчому аналізу провенієнцій відповідно кожної з досліджених монастирських бібліотек. На фактографічному матеріалі висвітлено роль і значення провенієнцій у вивченні комплектування та організації монастирських книгозбірень, продемонстровано їх першочергову роль у визначенні пертинентії книжок до конкретних бібліотек, фіксації джерел надходження книжок до фондів та факти переміщення примірників з одного монастиря до іншого.

Введено в науковий обіг комплекс купівельно-цінових записів, інформаційна наповненість яких демонструє ціни, час і місця купівлі книжок, що може стати додатковим знанням при дослідженні книжкової торгівлі та джерел комплектування монастирських бібліотек.

На основі провенієнцій показано участь і роль у формуванні монастирських книгозбірень орденського керівництва на рівні провінціалів та пріорів монастирів. Провенієнції фіксують факти передачі до монастирських книгозбірень настоятелями монастирів та провінціалами орденів книжок, отриманих у подарунок. Орденське керівництво саме дарувало примірники до монастирських книгозбірень. Керуючі особи виділяли кошти на придбання літератури, без сумніву виходячи з потреб

чернечих осідків. Рукописні провенієнції інформують про те, що Острозькому єзуїтському колегіуму дарували книжки провінціали Польської провінції Товариства Ісусового Ян Крашевський і Стефан Щанецький, ректор Острозького колегіуму Павло Завільський, Кременецькому єзуїтському колегіуму – його суперіор Антоній Сенюта. Провенієнції фіксують факти виділення коштів на придбання книжок для Дедеркальського реформатського монастиря провінціалом Руської провінції реформатів Станіславом Клечевським та гвардіаном Дедеркальського реформатського монастиря Йоаном Гвалбергом. Провенієнції примірників Вишнівецького монастиря босих кармелітів фіксують придбання книжок для монастиря в часи пріорства Рафаеля від св. Корнія і Кіпріяна, Юліана від Янголів, Іннокентія від св. Томи, що не могло відбуватися без їхніх вказівок. Провенієнції стародруків Бердичівського монастиря босих кармелітів констатують факт надходження до бердичівської бібліотеки книжок від пріора конвенту Августина від св. Еразма та підпріора Себастьяна від Воскресіння Господнього. Придбання книг для Перемишльського монастиря босих кармелітів відбувалося стараннями провінціалів Польської провінції Ордену босих кармелітів Керубіна від Вознесіння Діви Марії, Андрія Корсіні від св. Рожанця та пріора Перемишльського кармелітанського монастиря Костянтина від св. Кунегунди. Згодом примірники з Перемишля опинилися у фонді бердичівської книгозбірні.

Встановлено, проаналізовано та систематизовано факти прояву бібліофілства в монастирських чернечих колах у формі купівлі книг, власницького користування ними та дарування їх бібліотекам. Джерелознавчий аналіз провенієнцій документально зафіксував важливі факти розповсюдження творів представників різних чернечих орденів у монастирському середовищі, прояви ставлення до Книги як до дорогоцінного джерела духовності, знань і мудрості, що проявлялося в даруванні книжок і цілих бібліотек, заповіданні їх монастирям, унормованій фіксації приналежності примірників монастирським бібліотекам констатуючими провенієнційними записами. У такий спосіб встановлюються різні аспекти формування та розвитку книжкової культури в цих духовних інституціях.

Уперше описано та введено в науковий обіг вісім власницьких книжкових знаків, які виявлено на примірниках досліджених книгозбірень: шрифтові екслібриси Луцького і Берестецького тринітарських монастирів, Мюнхенського єзуїтського колегіуму та капелана Антонія Борни, суперекслібриси Львівського монастиря босих кармелітів, Павла Оріховського, жмудського біскупa Павла Сапіги, гербовий екслібрис писаря Великого князівства Литовського Людвіка Плятера.

Як один з результатів джерелознавчого дослідження провенієнцій монастирських книгозбірень Луцької/Луцько-Житомирської дієцезії постає потреба в підготовці і публікації наукових каталогів стародруків вказаних монастирських бібліотек, що надасть можливість зокрема й зібрати та залучити до наукового обігу комплекси маргінальних записів, дотичних історії цих книгозбірень. Для історії книжкової торгівлі в Україні та Речі

Посполитій актуальною буде підготовка публікації з купівельно-ціновими провенієнціями стародруків монастирських бібліотек.

ВИСНОВКИ

У дисертації на прикладі бібліотек 12 католицьких монастирів Луцької/Луцько-Житомирської дієцезії, що належали до п'яти чернечих орденів, розв'язується важлива для історичної науки проблема актуалізації вагомих історичних джерел та необхідності проведення наукової реконструкції історії, складу і змісту фондів бібліотек, розпорошених по різних архівах, бібліотеках і музеях. Вирішення цієї проблеми дозволяє висвітлити роль монастирських бібліотек у багатовекторній діяльності чернечих осередків, представити їх історико-культурологічне значення в контексті соціальних та ідейних особливостей конкретного історичного періоду, визначити роль католицьких монастирських книгозбірень в історичному минулому України та вплив їх книжкової культури на духовну сферу суспільства.

1. Проаналізована історіографія проблеми показала, що попри велику кількість польських та вітчизняних дослідників, які вивчали історію римо-католицьких монастирів, польські, литовські та українські монастирські книжкові зібрання та окремі аспекти діяльності монастирських бібліотек, заявлені у дисертації об'єкти дослідження комплексно не досліджувалися ані вітчизняними науковцями, ані зарубіжними.

Окремі дослідження з історії монастирських книгозбірень Луцької/Луцько-Житомирської (Є. Колесник, О. Карліної, А. Кирилюк, Ю. Шемети та ін.) є важливими для бібліотекознавчих студій, але вони мають фрагментарний характер. Стислі відомості та згадки про досліджені бібліотеки містять праці польських авторів Ф. Радзішевського, Е. Хвалевіка, Я. М. Гіжицького, С. Кардашевича, Т. Є. Стецького, Ю. Крашевського та ін. Дослідження Н. Лоштина було спрямовано на історію книжкових зібрань католицьких монастирів Львівської архідієцезії та Перемишльської дієцезії. Поза увагою дослідників залишалася проблема організації бібліотечної діяльності, книжкової культури та ролі вказаних монастирських бібліотек, які функціонували на території України і є складовою історії та культури України XVII–XIX ст.

Монастирські бібліотеки, що стали об'єктом представленого дослідження, репрезентують собою взаємопов'язаний комплекс монастирів та їх бібліотек, які формувалися на етнічних українських теренах у добу, що увійшла в історію як доба Контрреформації, і функціонували в XVII–XIX ст. Тому дослідження проблеми має актуальне значення не лише для історії Римо-Католицької Церкви в Україні, а й польського, литовського та українського книгознавства, бібліотекознавства й бібліографознавства.

2. Джерельна база дослідження ґрунтувалася на залученні широкого кола архівних документів з історії досліджених книгозбірень та їх монастирів, організації бібліотечної справи, походження і змісту книжкових

фондів, які знаходяться у фондах архівів і бібліотек, зокрема, Інституту рукопису та Архіву Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Центрального державного історичного архіву України у м. Києві, Державного архіву міста Києва, Державного архіву Житомирської області, Ягеллонської бібліотеки (Краків), Державного історичного архіву Республіки Білорусь (Мінськ), Центральної наукової бібліотеки імені Якуба Коласа АН Білорусі (Мінськ). Основу складали офіційні документи державних установ, які вирішували долі бібліотек і навчальних закладів, та орденських інституцій, які керували діяльністю монастирських бібліотек, в тому числі акти генеральних візитацій монастирів, каталоги, інвентарі, сумарії бібліотечних книжок, описи бібліотечних приміщень, монастирські книги прибутків та видатків, документи про переміщення примірників книгозбірень скасованих монастирів тощо. До аналізу змісту і складу бібліотечних фондів, окрім архівних документів, залучалися самі бібліотечні фонди, окремі колекції і стародруки, які нині зберігаються у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського, Національній історичній бібліотеці України, Науковій бібліотеці імені М. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Львівській національній науковій бібліотеці імені В. Стефаника, Науковій бібліотеці Державного архіву Волинської області, Національній бібліотеці Польщі (Варшава), Бібліотеці Вільнюського університету, Національній бібліотеці Республіки Білорусь, Музеї книги та друкарства м. Острога, Державному педагогічному музеї (Київ), Музеї Національного університету «Острозька академія», Музеї-Замку у Ланьцуті, Національному закладі ім. Оссолінських (Вроцлав) (книгознавчо опрацьовано понад 7800 од. зб.). Використовувалася фактографічна інформація, дотична складу і змісту монастирських бібліотечних фондів, вміщена у публікаціях дослідників та науково-довідкових виданнях (каталогах, покажчиках, енциклопедіях тощо).

3. Окреслено методологічні та теоретичні аспекти дослідження, які підпорядковуються принципам історизму, науковій об'єктивності та системності. Характерною рисою дослідження є комплексний підхід у вирішенні поставлених завдань, який ґрунтується на поєднанні загальнонаукових методів (аналізу, синтезу, індукції та дедукції), універсальних методів історичної науки (методи джерельної евристики, критики джерел, структурно-типологічний, компаративний, квантативний) та вузькоспеціальних методів книгознавства (бібліографічний, друкарський, палеографічний, філігранологічний), використанні методологічного досвіду дослідників монастирських зібрань в цілому.

4. Книгознавчий аналіз фондів, проведений за рукописними бібліотечними каталогами та інвентарями, сумаріями книг і примірниками бібліотечних стародруків, засвідчив, що основний склад бібліотечних фондів становила література релігійного змісту: видання Біблії, коментарі до Св. Письма, твори Отців Церкви, теологічна й полемічна література (праці з догматичної, схоластичної, моральної теології), твори з аскетички, катехізми, агіографічна література, літургійні видання, молитовники, проповіді.

У фондах також знаходилися праці з церковної історії, канонічного права, видання нормативно-регламентуючих документів, якими керувалися у своїй діяльності монастирі. Одночасно в монастирських книгозбірнях зберігалися в різній кількості праці зі світської історії, твори античних авторів, філологічні та мовознавчі праці, словники і граматики латинської, польської, німецької, італійської, грецької мов, видання з юриспруденції, медицини, природничих наук. У фондах усіх досліджених бібліотек мали місце «заборонені книги» - «*libri prohibiti*».

Хронологічні рамки бібліотечних стародруків охоплюють XV–XVIII ст. Прослідковується наступна тенденція у їх хронологічному розподілі. Перше місце посідають видання XVII ст., на другому місці – видання XVIII ст., на третьому – XVI ст., в деяких бібліотеках трапляються одиничні видання другої половини XV ст.

У всіх монастирських книгозбірнях домінували видання західноєвропейських друкарень. Основною мовою видань була латинська мова. Друге місце посідала польська мова, якою були надруковані переважно видання XVIII ст. У незначній кількості були присутні видання, надруковані італійською, німецькою, французькою та іспанською мовами, одиничні стародруки – грецькою, угорською, церковнослов'янською, чеською мовами.

5. Джерелознавчий аналіз провенієнцій засвідчив, що джерелами комплектування фондів досліджуваних бібліотек були купівля книг, дарування меценатів, розсилка обов'язкових примірників з орденських друкарень, обмін книжками між монастирями одного ордену, спадок після померлих ченців та світських осіб. Ці джерела комплектування дозволили повністю забезпечити усі напрями діяльності монастирів і створити цінні бібліотечні фонди.

6. Зміст монастирських бібліотек визначався діяльністю монастирів, що була спрямована на утвердження позицій католицизму на історично православних українських землях і задоволення потреб місцевого населення, яке сповідувало католицьку конфесію. Досліджувані книгозбірні виконували чотири функції в діяльності монастирів: *практичну* – забезпечення релігійної діяльності осередку (проведення богослужінь і треб, місійна і душпастирська діяльність, підготовка проповідей, керівництво діяльністю костельних братств тощо; відповідно була в наявності й літургійна література, видання проповідей і катехізмів, молитовників), забезпечення господарської діяльності монастиря, підтримка здоров'я мешканців обителі; *освітня* – підготовка нових членів ордену, утримання шкіл для світської молоді (відповідно були в наявності підручники, навчальні посібники, словники); *наукову* – насамперед в галузі теологічних дисциплін і філософії; *меморіальну* – збереження бібліотечного фонду, де зберігалися твори інтелектуального надбання минулого у друкованій і рукописній формі, раритетні видання, пам'ятки друкарського мистецтва.

7. На підставі попримірnikового джерелознавчого дослідження стародруків названих книгозбірень встановлено групи книжок інших бібліотек і приватних власників, які влилися до їхніх фондів, а саме: до

бібліотеки Бердичівського монастиря босих кармелітів – стародруки з кармелітанських книгозбірень Вишнівця, Купина, Львова, Перемишля, Варшави, Глибокого, резиденції босих кармелітів у Народицах (Овруцький повіт Київської губ.), єзуїтських колегіумів Любліна та Мюнхена, резиденції єзуїтів у Романові (Новоград-Волинський повіт Волинської губ.), книжки Павла Оріховського, книгозбірня овруцького мечника Станіслава Бачинського, примірники з бібліотеки київського єпископа Ю. А. Залуського, босого кармеліта отця Губерта від Введення Найсвятішої Діви Марії; до бібліотеки Вишнівецького кармелітанського монастиря – з бібліотеки Вишнівецького замку Вишневецьких–Мнішеків; до бібліотеки Берестейського єзуїтського колегіуму – книжки з резиденції Товариства Ісусового в Кодені, стародруки волковиського мечника (згодом волковиського чашника) Фелікса Овсяного, стависького пароха Йоана Гнатовського, луцького каноника Павла Бурдицького; до книгозбірні Луцького тринітарського монастиря – книжки олексійського каноника Яна Новосадівського, Матвія Биковського; до бібліотеки Луцького єзуїтського колегіуму – книжки луцького офіціала Миколи Олександра Рамулта, луцьких каноників Бальтазара Тишки і Олександра Владислава Могилиничського; до бібліотеки Кременецького єзуїтського колегіуму – окремі примірники з бібліотек Луцького, Острозького, Львівського, Люблінського, Ярославського єзуїтських колегіумів, резиденції єзуїтів у Житомирі, книжки краківського каштеляна Януша Антонія Вишневецького; до книгозбірні Дедеркальського реформатського монастиря – книжки венденського стольника Юзефа Вележинського, Ігнація і Каєтана Вележинських; до книгозбірні Кременецького реформатського монастиря – книжки доктора медицини, львівського райці Миколая Гордона.

У процесі евристичної роботи з фондами стародруків та рідкісних видань, бібліотечних зібрань та історичних колекцій Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, де зберігається основний масив фондів досліджуваних бібліотек, було виявлено й атрибутовано власницькі книжкові знаки, досі не введені в науковий обіг, що поглиблюють знання про історію бібліотек та колекційних фондів, зокрема, шрифтові екслібриси-наліпки Луцького і Берестецького тринітарських монастирів, Мюнхенського єзуїтського колегіуму, капелана Антонія Борна; суперекслібриси Львівського монастиря босих кармелітів, Павла Оріховського і жмудського єпископа Павла Сапіги, гравіюваний гербовий екслібрис-наліпка писаря Великого князівства Литовського Людвіка Плятера тощо.

8. Аналіз фондів названих монастирських бібліотек з позицій книгознавства, джерелознавства і книжкової культури дає підстави стверджувати, що вони є багатою джерельною базою для історії книжкових цін і книжкової торгівлі, міграції книжок, побутування і розповсюдження західноєвропейських видань на етнічних українських землях, творів представників різних католицьких чернечих орденів.

9. Структура монастирської книгозбірні складалася з головної бібліотеки монастиря та менших за обсягом спеціалізованих бібліотек:

книжки відповідної тематики знаходилися в аптеці монастиря, в інфірмерії, в хорі, в музичній бурсі. У монастирському костелі для відправлення служб був підбір богослужбових книг, в рефектарії – підбірка книжок, які читали вголос під час трапези. В єзуїтських колегіумах спеціалізовані бібліотеки мали, наприклад, викладачі граматичних класів, класу риторики, філософії, теології, була бібліотечка у префекта студій тощо.

10. Основні аспекти книжкової культури, яка мала місце в монастирях Луцької/Луцько-Житомирської дієцезії в XVII–XIX ст. складаються з таких компонентів як умови зберігання книжок, правила користування ними, принципи організації фондів та засади бібліографування; читання (колективне та індивідуальне), яке за своїм призначенням можна диференціювати на богослужбове, трапезне, «медитаційне» і навчальне; розповсюдження і побутування праць представників різних католицьких чернечих орденів у монастирському середовищі. Проаналізовано факти, що віддзеркалюють прояви бібліофілства у формі власницького користування книгами і ставлення до Книги як до коштовного джерела духовності і носія знань, що проявлялося в даруванні книжок і цілих бібліотек, заповіданні їх монастирям, усталеній традиції нотувати приналежність примірників до монастирських бібліотек констатуючими провенієнційними записами.

11. Отже, доведено, що книжкова культура досліджених монастирів складається з елементів, які забезпечували їхнє духовне життя як за загальними постулатами католицької віри та літургійними практиками, так і в контексті конкретної діяльності окремих монастирів. Вона не відрізнялася від книжкової культури католицьких монастирів щодо загальних бібліотекознавчих вимог до комплектування, каталогізації та організації фондів, зберігання книжок, контролю за використанням літератури, пильною увагою до забезпечення необхідною для діяльності монастиря літературою, колективного й індивідуального читання. Виявлений тісний зв'язок з бібліотечною діяльністю монастирів, які існували на теренах Речі Посполитої, засвідчує, що перелічені аспекти були характерними для всіх монастирських бібліотек.

12. Проведена наукова реконструкція історії, складу і змісту фондів бібліотек католицьких монастирів Луцької/Луцько-Житомирської дієцезії шляхом використання комплексних методів дослідження надає можливість стверджувати, що вони є історико-культурними пам'ятками доби Контрреформації на українських теренах. Їхні фонди віддзеркалюють як суспільні процеси, так і життєдіяльність чернечих осідків, становлять додаткове джерело до історії Римо-Католицької Церкви в Україні. Тому необхідно переглянути деякі критерії цінності цієї культурної спадщини для України, а стародруки монастирських книжкових колекцій мають бути включені до Державного реєстру національного культурного надбання.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Публікації, які відображають основні результати дисертаційного дослідження:

Статті, опубліковані у наукових фахових виданнях України, у тому числі виданнях, що включені до міжнародних наукометричних баз

1. Ціборовська-Римарович І. О. Бібліотека Острозького єзуїтського колегіуму: історія та сучасний стан фонду // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки»: зб. наук. праць. 2009. Вип. 13. С. 378–392.
2. Ціборовська-Римарович І. О. Твори теолога-єзуїта Георгія Генделя (1657–1727) у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: історико-книгознавча характеристика примірників // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2009. Вип. 24. С. 216–250.
3. Ціборовська-Римарович І. О. Книгозбірня монастиря Ордена босих кармелітів у Вишнівці: історія та книгознавча характеристика фонду // Рукописна та книжкова спадщина України. 2009. Вип. 13. С. 139–155.
4. Ціборовська-Римарович І. О. Маргінальні записи стародруків із книгозбірень католицьких монастирів XVII–XVIII ст. на етнічних українських землях як джерело до історії формування монастирських бібліотечних фондів // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2010. Вип. 28. С. 266–287.
5. Ціборовська-Римарович І. О. Бібліотека Берестецького монастиря Ордену тринітаріїв: історична доля та стан дослідженості фонду // Рукописна та книжкова спадщина України. 2010. Вип. 14. С. 103–114.
6. Ціборовська-Римарович І. О. Видовий та джерелознавчий аналіз документів, дотичних історії книги та історії бібліотек в Україні XVI – першої чверті XIX ст. // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2012. Вип. 34. С. 259–279.
7. Ціборовська-Римарович І. О. Стародруки із книгозбірні Кременецького монастиря отців реформатів як джерело до історії монастирської бібліотеки // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2013. Вип. 37. С. 321–334.
8. Ціборовська-Римарович І. О. Стародруки з бібліотек осередків Товариства Ісуса, що діяли на теренах Луцької дієцезії у XVII–XVIII ст., у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: особливості історичної долі, шляхи надходження, історико-культурне значення // Рукописна та книжкова спадщина України. 2014. Вип. 18. С. 183–209.
9. Ціборовська-Римарович І. О. Стародруки з книгозбірні Острозького єзуїтського колегіуму у фондах Музею книги та друкарства м. Острога: книгознавчий та джерелознавчий аналіз примірників, історія надходження //

Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2015. Вип. 42. С. 520–542.

10. Ціборовська-Римарович І. О. Агіографічна література у книгозбірнях католицьких монастирів Луцької/Луцько-Житомирської дієцезії XVII–XIX ст.: репертуар видань та їх роль у формуванні духовності чернечих осередків // Рукописна та книжкова спадщина України. 2015. Вип. 19. С. 108–117.

11. Ціборовська-Римарович І. О. Джерела для дослідження історії формування фонду книгозбірні Бердичівського монастиря босих кармелітів // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2016. Вип. 44. С. 329–343.

12. Ціборовська-Римарович І. О. Доля книгозбірень католицьких монастирів Волинської губернії у світлі їхньої касації 1832 р. російською імперською владою // Рукописна та книжкова спадщина України. 2018. Вип. 22. С. 180–191. **(Web of Science)**.

13. Ціборовська-Римарович І. О. Книжки нерелігійної тематики у фондах книгозбірень католицьких монастирів Луцької/Луцько-Житомирської дієцезії XVII – першої половини XIX ст.: історико-книгознавчий огляд // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2019. Вип. 51. С. 170–188.

14. Ціборовська-Римарович І. О. Книжкова культура римо-католицьких монастирів XVII–XIX століть Луцької/Луцько-Житомирської дієцезії // Рукописна та книжкова спадщина України. 2024. № 1(32). С. 56–77. DOI: <https://doi.org/10.15407/rksu.32.056>. **(Web of Science, Scopus)**.

15. Ціборовська-Римарович І. О. Маргіналістика в історико-книгознавчих дослідженнях: рукописні провенієнції видань XVIII ст. (джерелознавчий аналіз творів Марціна Рубчинського, 1707–1794) // Український історичний журнал. 2024. № 6. С. 220–237. DOI: <https://doi.org/10.15407/uhj2024.06220>. **(Web of Science)**.

Статті у зарубіжних наукових виданнях

16. Ціборовська-Римарович І. О. Стародруки з бібліотеки Берестейського єзуїтського колегіуму в фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського // Берасцейскія книгазборы: матэрыялы міжнар. навук.-практ. канф. «Берасцейскія книгазборы: праблемы і перспектывы даследавання» (Брэст, 30–31 кастрычніка 2008 г.). Брэст, 2009. С. 399–418.

17. Ciborowska-Rymarowycz I. Księgozbiory zakonne Wołynia na przestrzeni XVII–XVIII wieku w Bibliotece Narodowej Ukrainy im. W. Wernadskiego: ich losy, proveniencje, stan badań // Libri recogniti: Nowe inspiracje do badań starodrukami polskimi w bibliotekach Rosji, Białorusi, Ukrainy, Litwy i Finlandii / pod red. S. Siess-Krzyszowskiego, W. Waleckiego. Kraków: Collegium Columbinum, 2013. S. 205–213. (Biblioteka Tradycji. Seria Druga, ISSN 1895-6076; nr 121).

18. Ciborowska-Rymarowych I. Druki medyczne i botaniczne w księgozbiorze kolegium jezuitów w Ostrogu // *Hereditas Monasteriorum*. 2014. Vol. 4. S. 161–171. (**Web of Science**).
19. Ciborowska-Rymarowycz I. Orientalista Tadej Juda Krusiński (1675–1756) i egzemplarze jego prac w bibliotekach klasztornych i prywatnych XVIII wieku // *Bibliotekarz Podlaski*. 2015. Rocznik XVI, nr 1 (XXX). S. 11–34.
20. Ciborowska-Rymarowych I. Polonika w księgozbiorze klasztornym karmelitów bosych w Berdyczowie (na podstawie katalogu z 1781 r.): zarys problemu // *Z Badań nad Książką i Księgozbiarami Historycznymi / Uniwersytet Warszawski*. 2017. T. Specjalny: Polonika w zbiorach obcych / pod red. J. Puchalskiego, A. Chamera-Nowak, D. Pietrzkiewicz. S. 229–237.
21. Ciborowska-Rymarowich I. Provenances of Early Printed Books from the Library of the Berdychiv Monastery of Discalced Carmelites // *Z badań nad Książką i Księgozbiarami Historycznymi*. Warszawa: Uniwersytet Warszawski, 2019. T. 13. S. 145–162. DOI <https://doi.org/10.33077uw.25448730.zbk.2019.161>. (**Scopus**).

Публікації, які засвідчують апробацію результатів дисертації.

22. Ціборовська-Римарович І. О. Бібліотека Кременецького єзуїтського колегіуму: історія, склад і зміст бібліотечного фонду // *Студії і матеріали з історії Волині*. 2009: [зб. матеріалів наук. конф. «Міста Волині в контексті урбанізаційних процесів у регіоні» (Кременець, 15–16 трав. 2008 р.)] / М-во регіон. розвитку і будівництва України, Кременець–Почаїв. держ. іст.-архітектур. заповідник; ред. вип. В. Собчук. Кременець: [Кременець–Почаїв. держ. іст.-архіт. заповідник: Тернопіль: Астон], 2009. С. 104–115.
23. Ціборовська-Римарович І. О. Бібліотека Теофіпольського тринітарського монастиря: історія книгозбірні та провенієнції її стародруків // *Літопис Волині: всеукр. наук. часопис / Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки*. 2010. Ч. 8. С. 95–100.
24. Ціборовська-Римарович І. О. Бібліотеки римо-католицьких монастирів Волині XVII–XVIII ст.: історична доля, роль у монастирській діяльності, стан фондів (за фондами Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського) // *Актуальні питання культурології: альманах наук. т-ва «Афіна» каф. культурології РДГУ / М-во освіти і науки України, Упр. культури і туризму Рівнен. облдержадмін., Рівнен. обл. наук. універс. б-ка, Рівнен. держ. гуманітар. ун-т, Каф. культурології. Рівне, 2010. Вип. 9. С. 9–14.*
25. Ціборовська-Римарович І. О. Бібліотека Луцького монастиря Ордену тринітаріїв: історична доля та шляхи надходження до Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського // *Старий Луцьк: наук.-інформ. зб. ЛДІКЗ / Упр. культури Волин. облдержадмін., Держ. іст.-культ. заповідник у м. Луцьку. Луцьк, 2010. Вип. VI. С. 146–156.*
26. Ціборовська-Римарович І. О. Стародруки з книгозбірень католицьких монастирів Волині XVII–XVIII ст. у фондах Національної бібліотеки України

імені В. І. Вернадського // Історія музейництва і пам'яткоохоронної справи в Острозі та на Волині: наук. зб. / Упр. культури Рівнен. облдержадмін., Держ. іст.-культ. заповідник м. Острога, Рівнен. обл. об'єднання всеукр. т-ва «Просвіта» ім. Т. Шевченка. Острог, 2011. Вип. 3. С. 502–508.

27. Ціборовська-Римарович І. О. Провенієнції як джерело інформації про розповсюдження та побутування стародруків (на прикладі видань друкарні Бердичівського монастиря босих кармелітів (1760–1844) // Розмаїття культур: історія і соціо-комунікативна природа Книги: матеріали IV Міжнар. наук.-практ. семінару, м. Харків, 12–15 квіт. 2011 р. / Харків. нац. ун-т ім. В. Каразіна, Балтій. міжнар. акад., Латвій. акад. б-ка Латвій. ун-ту, Полтав. нац. тех. ун-т ім. Ю. Кондратюка. Харків, 2012. С. 264–275.

28. Ціборовська-Римарович І. О. Історико-книгознавча та джерелознавча характеристика стародруків із бібліотеки Монастиря отців реформатів у Великих Дедеркалах, виявлених у фондах НБУВ // Старий Луцьк: наук.-інформ. зб. ЛДІКЗ / Упр. культури Волин. облдержадмін., Держ. іст.-культ. заповідник у м. Луцьку. Луцьк, 2012. Вип. VIII. С. 445–456.

29. Ціборовська-Римарович І. О. Бібліотека Острозького монастиря Ордену братів менших капучинів: історична доля // Острозький краєзнавчий збірник / Держ. іст.-культ. заповідник м. Острога, Остроз. наук.-краєзнав. т-во «Спадщина» ім. князів Острозьких. Острог, 2012. Вип. 5. С. 423–427.

30. Ціборовська-Римарович І. О. Книгозбірня Острозького єзуїтського колегіуму: джерела про комплектацію бібліотечного фонду та їхня інформаційна наповненість // Острозька давнина / Нац. ун-т «Острозька акад.». 2013. Вип. 2. С. 114–120.

31. Ціборовська-Римарович І. О. Історична доля книгозбірень волинських отців тринітаріїв у контексті касації католицьких монастирів 1832 р. в Російській імперії // Старий Луцьк: наук.-інформ. зб. ЛДІКЗ / Волин. облдержадмін., Упр. культури Волин. облдержадмін., Держ. іст.-культ. заповідник у м. Луцьку, Волин. краєзнав. музей. Вип. IX: Матеріали наукової конференції «Любартівські читання», Луцьк, 22–23 трав. 2013 р. Луцьк, 2013. С. 299–310.

32. Ціборовська-Римарович І. О. Комплексні історико-книгознавчі та історико-бібліотекознавчі дослідження і спеціалізовані електронні ресурси: актуальність, специфіка, перспективи використання (на прикладах монастирських бібліотек) // Адаптація завдань і функцій наукової бібліотеки до вимог розвитку цифрових інформаційних ресурсів: матеріали Міжнар. наук. конф. (Київ, 8–10 жовт. 2013 р.): тези доп. Київ, 2013. С. 304–306.

33. Ціборовська-Римарович І. О. Книгозбірня Луцького єзуїтського колегіуму та її стародруки у фондах бібліотечних та архівних установ України // Старий Луцьк: наук.-інформ. зб. ЛДІКЗ. Вип. X: Матеріали X ювілейної наукової конференції «Любартівські читання» присвяч. 585-й річниці з'їзду європейських монархів у Луцьку, м. Луцьк, 22–23 трав. 2014 р. Луцьк, 2014. С. 135–147.

34. Ціборовська-Римарович І. О. Провенієнції стародруків Бердичівського монастиря босих кармелітів як джерело до історії формування бібліотечного

фонду // Бібліотека. Наука. Комунікація: матеріали Міжнар. наук. конф. (Київ, 6–8 жовт. 2015): тези доп. Київ, 2015. Ч. 1. С. 205–207.

35. Ціборовська-Римарович І. О. Комплексне дослідження стародруків як історико-культурних пам'яток та історичних джерел // Волинська книга: історія, дослідження, колекціонування : наук. зб. / Держ. іст-культ. заповідник м. Острога, Музей книги та друкарства. Острог, 2015. Вип. 3. С. 32–43.

36. Ціборовська-Римарович І. О. Бібліотека Кременецького єзуїтського колегіуму і фундатор Колегіуму Януш Антоній Вишневецький // Бібліотека. Наука. Комунікація: формування національного інформаційного простору : матеріали міжнар. наук. конф. (Київ, 4–6 жовт. 2016 р.): тези доп. Київ, 2016. С. 199–203.

37. Ціборовська-Римарович І. О. Книгозбірня Острозького єзуїтського колегіуму – історико-культурна пам'ятка доби Контрреформації в Україні // Острозький науковий збірник : ювілей. вид. до 100-річчя відкриття музею в Острозі, 1916 – 11 (24) серпня 2016 / Держ. іст-культ. заповідник м. Острога. Острог, 2016. С. 325–341.

38. Ціборовська-Римарович І. О. Стародруки астрономічної тематики в бібліотеках католицьких монастирів Луцької/Луцько-Житомирської дієцезії XVII – першої половини XIX ст. // Українське небо 2: студії над іст. астрономії в Україні: [зб. наук. праць] / Нац. акад. наук України, Ін-т прикладн. проблем механіки і математики ім. Я. С. Підстригача; [за заг. ред. О. Петрука]. Львів, 2016. С. 570–591.

39. Ціборовська-Римарович І. О. Рукописні провенієнції та власницькі книжкові знаки як джерело до історії формування книжкового фонду бібліотеки Острозького єзуїтського колегіуму // Острозька давнина / Нац. ун-т «Острозька акад.». 2016. Вип. 4. С. 49–68.

40. Ціборовська-Римарович І. Останні Вишневецькі і Книга // Наукові записки Національного заповідника «Замки Тернопілля». Збараж, 2017. № 7. С. 179–188.

https://www.uknol.info/en/Records/Ostanni_Vishnevecki_i_kniga.html

41. Ціборовська-Римарович І. О. Джерельна база для історії римо-католицьких монастирських книгозбірень Луцької і Луцько-Житомирської дієцезій XVII – першої половини XIX століть // Записки Наукового Товариства імені Шевченка. Львів, 2018. Т. CCLXXI: Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. С. 136–152.

42. Ціборовська-Римарович І. О. Методика історико-книгознавчих досліджень давніх монастирських бібліотек XVII – першої половини XIX ст. (на прикладі книгозбірень римо-католицьких монастирів Луцької/Луцько-Житомирської дієцезії) // Стародруки і рідкісні видання в університетській бібліотеці: матеріали IV Міжнародних книгознавчих читань (Одеса, 2–3 жовт. 2019 р.) / Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, Наук. б-ка; [упоряд.: М. В. Алексеєнко, О. В. Суровцева; наук. ред. І. С. Гребцова; відп. ред. М. О. Подрезова; бібліогр. ред. О. С. Мурашко]. Одеса, 2019. С. 67–83.

43. Ціборовська-Римарович І. О. Стародруки як об'єкт і джерело наукових досліджень: методологічні засади і практичні студії // Библиотеки национальных академий наук: проблемы функционирования, тенденции развития: науч.-практ. и теорет. сб. / Нац. акад. наук Украины, Нац. б-ка Украины им. В. И. Вернадского, Междунар. ассоц. акад. наук, Совет директоров науч. б-к и информ. центров. 2020. Вып. 18. С. 169–197. DOI:<https://doi.org/10.15407/maan2020.18.169>.
44. Ціборовська-Римарович І. О. Книжкові знаки книгозбірень католицьких монастирів Правобережної України XVII–XVIII ст. як інструмент історико-бібліотекознавчих досліджень: види, особливості, інформативність (на примірниках з фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського // Бібліотека. Наука. Комунікація. Розвиток бібліотечно-інформаційного потенціалу в умовах цифровізації: матеріали міжнар. наук. конф. (Київ, 6–8 жовт. 2020 р.): тези доп. Київ, 2020. С. 306–309.

Публікації, які додатково відображають наукові результати дослідження.

Книги

45. Ціборовська-Римарович І. О. Друкарня Бердичівського монастиря босих кармелітів: історія та видавнича діяльність, 1758–1844: [бібліографічна монографія] / Нац. акад. наук України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ: Академперіодика, 2019. 652 с., 28 с. іл. DOI: <https://doi.org/10.15407/akademperiodyka.394.680>. Включена до міжнародних наукометричних баз SCOPUS, Web of Science.
46. Ціборовська-Римарович. Видання друкарні Луцького домініканського монастиря (1787–1836) у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Книгознавче дослідження. Попримірниковий опис / Нац. акад. наук України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т книгознавства. Київ, 2020. 131 с.: іл.
47. Розділ у колективній монографії: Видання католицьких монастирських друкарень Правобережної України другої половини XVIII – першої половини XIX ст. як артефакт книжкової культури України (Бердичівська та Луцька друкарні) // 3 історії книжкової культури України: дослідження ретроспективних книжкових, образотворчих, музичних видань та історичних колекцій з фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: [колективна монографія] / Нац. акад. наук України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т книгознавства. Київ: Академперіодика, 2021. С. 142–163.
48. Розділ у колективній монографії: Ціборовська-Римарович І. О. Методика історико-книгознавчої експертизи й атрибуції приватних і монастирських книгозбірень як історико-культурних пам'яток // Атрибуція й експертиза книжкових пам'яток. З досвіду Інституту книгознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: колективна монографія / Нац.

акад. наук України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т книгознавства. Київ: Академперіодика, 2023. С. 205–221. DOI:<https://doi.org/10.15407/akademperiodyka.494.205>.

Стаття

49. Ціборовська-Римарович І. Провенієнції стародруків як об'єкт книгознавчих досліджень і джерело мікроісторії // Записки Наукового Товариства імені Шевченка. Львів, 2022. Т. CCLXXV: Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. С. 430–442.

АНОТАЦІЯ

Римарович І. О. Бібліотеки католицьких монастирів Луцької/Луцько-Житомирської дієцезії XVII–XIX ст.: історико-бібліотекознавчий аспект. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 27.00.03 – книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство. – Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. – Київ, 2025.

Дисертація присвячена історії та організації книгозбірень 12 католицьких монастирів Луцької/Луцько-Житомирської дієцезії, які належали до п'яти чернечих орденів: Ордену єзуїтів (Луцький, Острозький, Берестейський, Кременецький колегіуми), Ордену тринітаріїв (Луцький, Берестецький, Теофіпольський монастирі), Ордену босих кармелітів (Бердичівський, Вишнівецький монастирі), Ордену реформатів (Дедеркальський, Кременецький монастирі), Ордену капуцинів (Острозький монастир).

Важлива роль бібліотек в історії розвитку суспільства, зокрема й в історії Церкви, недослідженість заявленої наукової теми українськими і зарубіжними дослідниками, елімінація теми книжкової культури католицьких монастирів на етнічних українських землях в історико-бібліотекознавчих і культурологічних дослідженнях обумовлюють її актуальність. Хронологічні рамки дослідження охоплюють XVII–XIX ст.: від часу виникнення орденських осередків на теренах Луцької/Луцько-Житомирської дієцезії в контексті руху Контрреформації у лавах Римо-Католицької Церкви і до припинення їхньої діяльності у зв'язку зі скасуванням Товариства Ісусового в 1773 р. і трьома поділами Речі Посполитої. Географічний ареал дослідження обумовлений адміністративно-територіальними межами Луцької/Луцько-Житомирської дієцезії (1798–1925).

У дисертаційній роботі на документальній основі реконструйовано історію досліджених книгозбірень у контексті історії їх монастирів, окреслено основні етапи їхньої історії; висвітлено організацію

монастирських бібліотек, правила їхньої роботи, джерела комплектування фондів, засади бібліографічного опрацювання літератури, представлено книгознавчий аналіз складу і змісту бібліотечних фондів, подано їхню бібліометричну характеристику; простежено долю книжкових фондів після закриття монастирів. Дисертація ґрунтується на солідній джерельній базі, яка охоплює документи, що зберігаються в 5 архівах і 3 бібліотеках, та понад 7800 стародруків досліджуваних книгозбірень, які тепер зберігаються у 8 бібліотеках, 4 музеях і 2 архівах в Україні та зарубіжжі.

У роботі продемонстровано важливість комплексного підходу в історико-бібліотекознавчих дослідженнях, зокрема й монастирських книгозбірень, який не тільки підвищує науковий рівень досліджень, але виводить історичне бібліотекознавство на міждисциплінарні зв'язки з іншими галузями історичної науки та гуманітарними дисциплінами.

У дисертаційному дослідженні висвітлено роль і значення провенієнцій при висвітленні комплектування та організації монастирських книгозбірень, продемонстровано їхню першочергову роль у визначенні пертиненції книжок до конкретних бібліотек, фіксації шляхів надходження книжок до фондів та факти переміщення примірників з одного монастиря до іншого, представлено інформацію про розповсюдження і побутування творів духовних авторів.

На основі фактологічного матеріалу висвітлено аспекти книжкової культури, яка панувала в католицьких монастирях Луцької/Луцько-Житомирської дієцезії в XVII–XIX ст. (на прикладі досліджених бібліотек), констатовано, що ця книжкова культура мала ті самі риси, що й інші католицькі монастирі на теренах Речі Посполитої. Результати бібліотекознавчого дослідження засвідчили, що вивчені бібліотеки є історико-культурними пам'ятками доби Контрреформації на етнічних українських землях XVII–XVIII ст., тому їхні стародруки повинні бути внесені до Державного реєстру книжкових пам'яток України.

Ключові слова: монастирські бібліотеки, історичне бібліотекознавство, книжкова культура, провенієнції, Луцька/Луцько-Житомирська дієцезія, Орден єзуїтів, Орден тринітаріїв, Орден босих кармелітів, Орден реформатів, Орден капуцинів.

SUMMARY

Rymarovych I. O. Libraries of Catholic monasteries of the Lutsk/Lutsk-Zhytomyr diocese of the 17th – the 19th centuries: historical and library science aspect. – Scholarly qualification work in the form of a manuscript.

Dissertation submitted for the academic degree of Doctor in History, specialty 27.00.03 – Book studies, library studies, bibliography studies. – V. I. Vernadsky National Library of Ukraine. – Kyiv, 2025.

The dissertation addresses the history and organization of book collections of 12 Catholic monasteries of the Lutsk/Lutsk-Zhytomyr diocese, which belonged to five monastic orders: The Jesuit Order (Lutsk, Ostroh, Berestey, Kremenets Collegiums), the Trinitarian Order (Lutsk, Berestey, Theofipol monasteries), the Discalced Carmelite Order (Berdychiv, Vyshnivets monasteries), the Reformed Order (Dederkal, Kremenets monasteries), the Capuchin Order (Ostroh monastery).

The important role of libraries in the history of society development, including the history of the Church, the lack of research into the stated scholarly topic by Ukrainian and foreign researchers, the elimination of the topic of the book culture of Catholic monasteries in ethnic Ukrainian lands in historical, library and cultural studies determine its relevance. The chronological framework of the study covers the 17th–19th century: from the time of the emergence of order cells on the territory of the Lutsk/Lutsk-Zhytomyr diocese in the context of the Counter-Reformation movement within the ranks of the Roman Catholic Church and until the cessation of their activities in connection with the abolition of the Society of Jesus in 1773 and three divisions of the Polish-Lithuanian Commonwealth. The geographical area of the study is determined by the administrative-territorial borders of the Lutsk/Lutsk-Zhytomyr diocese (1798–1925).

The work reconstructs the history of the studied book collections in the context of the history of their monasteries, outlines the main stages of their history, highlights the organization of monastery libraries, the rules of their work, sources of collections, the principles of bibliographic processing of literature, presents a bibliographic analysis of the composition and contents of library collections, and presents their bibliometric characteristics; the fate of the book collections after the closure of the monasteries is traced.

The dissertation is based on a solid source base, which includes documents stored in 4 archives and 3 libraries, and over 7.800 old prints of the studied book collections, which are now stored in 7 libraries and 4 museums in Ukraine and abroad. The work demonstrates the importance of an integrated approach in historical and library research, (including monastery book collections), which not only increases the scholarly level of research, but also brings historical library science into interdisciplinary relations with other branches of historical studies and humanities.

The dissertation study elucidates the role and significance of provenances in highlighting the acquisition and organization of monastery book collections, demonstrates their primary role in determining the relevance of books to specific libraries, records the ways in which books entered the collections and the facts of moving copies from one monastery to another, and presents information about the distribution and employment of works written by spiritual authors. Based on factual material, aspects of the book culture that prevailed in the Catholic monasteries of the Lutsk/Lutsk-Zhytomyr diocese in the 17th – 19th centuries are highlighted (using the example of the libraries studied), it is stated that this book culture had the same features as other Catholic monasteries in the territory of the Polish-Lithuanian Commonwealth. The results of the library research have shown

that the studied libraries are historical and cultural landmarks of the Counter-Reformation era in the ethnic Ukrainian lands of the 17th–18th centuries, therefore these old prints should be included in the State Register of Book Monuments of Ukraine.

Keywords: monastic libraries, historical library science, book culture, provenances, Lutsk/Lutsk-Zhytomyr diocese, Jesuit Order, Trinitarian Order, Discalced Carmelite Order, Reformed Order, Capuchin Order

Підписано до друку 02.04.2025 р.
Формат 60х90/16
Ум. друк. арк. 2,32. Обл. вид. арк. 2,41
Наклад 100 примірників

